

“עד רדתה” במלחמת חרבות ברזל

סא"ל הרב אודי שורץ, רע"ן הלכה

א. מקור הדין ויסודו

1. **שבת, דף י"ט:** "תנו רבנן: אין צריך על עיירות של נכרים פחות משלשה ימים קודם לשבת, ואם התחילו - אין מפסיקין. וכן היה שמאי אומר: עד רדתה - אפילו בשבת".
2. **ירושלמי שבת, א' ח':** "אין מקיפין על עיר של עכו"ם פחות מג' ימים קודם לשבת. הדא דתימר במלחמת הרשות. אבל במלחמת חובה אפילו בשבת, שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת דכתיב "כה תעשה ששת ימים". וכתוב "וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים"². וכתוב "עד רדתה" אפילו בשבת".
3. **רמב"ם שבת, ב' כ"ה:** "צריך על עיירות הגוים שלשה ימים קודם לשבת, ועושין עמהן מלחמה בכל יום ויום ואפילו בשבת עד שכובשין אותה ואף על פי שהיא מלחמת הרשות, מפי השמועה למדו עד רדתה ואפילו בשבת. ואין צריך לומר במלחמת מצוה. ולא כבש יהושע יריחו אלא בשבת".
4. **שפת אמת שבת, שם:** "ונראה דוודאי לא מיירי בדאיכא סכנה, דאם כן למה לי קרא! ועל כרחך צריך לומר דמיירי היכי שידינו תקיפה אלא שע"י ההפסק בשבת יתבטל הכיבוש ואתי קרא לומר דהכיבוש דוחה שבת".
5. **שו"ת הריב"ש, ק"א:** "וההיא דאין צריך ... יש בה התר אחד מיוחד שאם התחילו אין מפסיקין ומחללין את השבת לכל צרכי המצור ואפילו שלא מפני הסכנה, כמו שבא הקבלה עד רדתה ואפילו בשבת".
6. **שו"ת משיב מלחמה, א' ב':** "... והנה מכל זה מתברר עיקרון חשוב שהיתר הלחימה בשבת אינו מתבסס על היתר פקוח נפש הדוחה שבת, כפי שרגילים לחשוב, אלא על היתר מיוחד המיועד אך ורק לחימה, והנשען על דרשת שמאי הזקן בבבלי, בירושלמי, בתוספתא ובספרי מהפסוק "עד רדתה" - אפילו בשבת. שהרי היתר פקוח נפש הדוחה שבת אנו למדים למסקנה מהמקרא "וחי בהם" - ודרשו חז"ל ולא שימות בהם ... ואם בלחימה יש תמיד בעיית פקוח נפש למה אנו זקוקים לדרשה אחרת עבור היתר לחימה בשבת מ"עד רדתה", נלמד גם אותה מ"וחי בהם"! אלא בודאי שהיתר מיוחד בא להשמיענו שמאי הזקן בדרשתו, שהלחימה עצמה דוחה שבת בתור מצווה כשלעצמה ... אם התחיל ואירעה שבת להיות באמצע אין מפסיקין מלחמתה – היתר זה מבוסס על הדרשה "עד רדתה" אפילו בשבת, שהיא קטיגוריה מלחמתית טהורה, ובאה להוכיח שמצות הלחימה היא הדוחה שבת ולא הפיקוח נפש שבה".
7. **הרב משה צבי נריה, "על היתר המלחמה בשבת":** וכבר נמצא מי שכתב: "לא שמאי חידש את ההלכה הזאת - "עד רדתה אפילו בשבת" - אלא בית דין צבאי חדש הלכה זה ולא בית דין רגיל הנוהג לפי פרוצדורה משפטית מלאה, אלא בית דין שדה שעשה זאת בלי פרוצדורה מלאה - שמתיתהו ורעיו בהרכיבם בית דין שדה פסקו את ההלכה ההיסטורית החשובה שמותר להלחם ביום השבת"³ (א"ח ל"א ט"ז, ש"ס, ע"ב, פ"ג, ע"ב, ע"ג, ע"ד, ע"ה, ע"ו, ע"ז, ע"ח, ע"ט, ע"י, ע"כ, ע"ל, ע"מ, ע"נ, ע"ס, ע"ת, ע"י, ע"כ, ע"ל, ע"מ, ע"נ, ע"ס, ע"ת). והדברים מביאים ממש לידי גיחוך היכן מצינו שהיו בתי-דין צבאיים בישראל! ולא בתי-דין צבאיים "רגילים" אלא אף בתי-דין שדה? ...
 וזו גופה היתה דרשתו של שמאי הזקן דבשעת מלחמה גם במקום שאין המצב של פקוד"י סמוך ונראה וסלקא דעתך יפסיקו את המלחמה ולא יחללו את השבת, בא הכתוב ללמדנו שאם התחילו אין מפסיקין, וממשיכין המלחמה עד רדתה ואפילו בשבת. גם בשעה שאין סכנה ישירה נשקפת שכן מצב חרום כזה נושא בחובו סכנות מרובות לרבים ואי אפשר לחזות מראש את התפתחותו שהרי אפשר שהאויב ינצל את ההפסקה להתארגנות מחדש או להחשת תגבורת וכדומה ואין לצמצם את שעור הדברים ... כי בשיטת הבבלי הוסבר לנו שהיתר המלחמה בשבת יסודו בפקוח נפש, ולכן הותר ההמשך ולא הותרה ההתחלה ... לא כן הירושלמי ... הסברא הסמוכה והנראית היא שדעת הירושלמי היא שמצות הכיבוש, כבוש הארץ שבמלחמת מצוה, היא הדוחה שבת".
8. **הרב משה צבי נריה, מלחמות שבת עמוד י"ד:** "ודומה שמכאן למד בעל הלכות גדולות את דינו כפי שפירש בכוונתו הר"ן בפרק כירה — "דנוקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן". וכך נראה לפרש דברי הריב"ש בתשובותיו..."
9. **טור אורח חיים, רמ"ט:** "אבל מלחמת מצוה מתחילין אפילו בשבת".
10. **בית יוסף, שם:** "והאידינא שאין ישראל הולכין להלחם ולצור על עיירות לא היה צריך רבינו לכתוב דין זה, אלא דמשום דמיתני בגמרא בהדי אין משלחין אגרות ואין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם השבת כתבה".

¹ הגמרא שם שונה בנשימה אחת שתי ברייתות, שלדעת רבים מן הראשונים טעם אחד להן (פגיעה בעונג שבת, נראה כמתנה לחלל את השבת וכו'). אך לאמיתו של דבר, מדובר על שני קטעים שונים בתוספתא: האחד לגבי הפלגה ג' ימים קודם לשבת, שמקורו בתוספתא שבת; והאחר לגבי מצור ועד רדתה, שמקורו בתוספתא עירובין יחד עם הלכות עיר הסמוכה לספר ועסקי קש ותבן.

² רש"י והרד"ק בפירושיהם לספר יהושע אכן מבארים שהקפות יריחו החלו ביום ראשון, והסתיימו בשבת. כך גם הדעה הרווחת במדרש חז"ל, ולדעת חלק מן המדרשים האיסור החמור להנות משלל העיר יריחו היה קשור בכך שהיא נכבשה בשבת.

³ הרמב"ם חוזר על דבריו גם בהלכות מלכים (ו', י"א), ויעיין בכסף משנה שם שהציע לשנות שינוי קל בגירסת הרמב"ם, ואכמ"ל.
⁴ עיין גם בספר רסיסי טל, סימן ג'.

11. **שו"ת ציץ אליעזר, ג' ט' פרק ב'**: "מה שלא עלה על דעת הריב"ש ז"ל שיהא בזה דבר מצוה, באה ונהיתה בזמננו ובימינו שצצה ועלתה כפורחת מצוה זו של כיבוש פה בארצנו הקדושה כאן ... בזמננו פה בארצנו הקדושה הרי משכחת לה ומשכחת לה והרי היא מנסרת בחלל עולמנו ... ועיני כל נשואות אל ה' שינחינו ברוב רחמיו בדרך הסלולה והישרה שלא נחטיא את המטרה ונהיה ראויים לפקידה הגדולה שפקד עלינו ה'".

ב. מאכלות אסורות במלחמה⁵

12. **רמב"ם מלכים ומלחמותיהם, ח' א'**: "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים, וכן שותה יין נסך, מפי השמועה למדו ובתים מלאים כל טוב ערפי חזירים וכיוצא בהן".

13. **פירוש הרדב"ז, שם**: "ולא איירי שהם מסוכנים אצל הרעב, אלא שאינם צריכין לטרור לבקש מאכל היתר כיון שנכנסו לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים ודמיה להא דאמרינן צרין על עיירות של העמים ואפי' בשבת".

14. **העמק דבר, דברים ו' י'**: "... מבואר שהוא משום פקוח נפש, שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות ... אבל כאן אפילו כדי שביעה בלי חשבון ודעת, שאין באותה שעה זמן לחשוב בזה שמא יסתכן, וגם שביעה גורם בריאות יתירה הנדרש בעת מלחמה".

15. **מנחת אשר, דיני מלחמה בשבת**: "ובגוף הלכה זו דאם התחילו אין מפסיקין ומה שדרשו עד רדתה שמותר לעשות מלחמה בשבת דקדקתי שנחלקו שני אבות העולם הריב"ש והרדב"ז ... ונראה ביאור דברי הרדב"ז דבתורת המלחמה נתחדשה הלכה דחוששין לכל חשש פקו"נ אף הרחוק ביותר, ואף שבדרך הטבע אין כאן סכנה מיידית, דאין הם בסכנת רעב, מכל מקום התירה להם תורה מאכלות אסורות משום החשש שאם יטרחו לחפש אוכל יקומו עליהם אויבים. ובדרך זו פירש הרדב"ז אף הא דמותר לעשות מלחמה בשבת אם התחילו ... אך בשו"ת הריב"ש ... "יש בה היתר אחד מיוחד" ... הרי לן לשיטתו דההיתר לחלל את השבת שלא מפני הסכנה היא, אלא הלכה למשה מסיני שמחללין את השבת לכל צרכי המצור".

ג. היקף ההלכה במשנתו של הרב גורן

16. **שו"ת משיב מלחמה, א' ב'**: "עד כאן נתבררה קטיגוריה אחת של היתר המלחמה בשבת כאשר היוזמה בידינו ואנו צרים על עיירות הגויים. ולא הותרה בה אלא פעילות ישירה על יעדי האויב הכוללת מצור, הסתערות, לחימה וכיבוש, ומבוססת על הדרשה של שמאי הזקן עד רדתה אפילו בשבת. אבל אין היתר זה חל על פעילות מוקדמת שמטרתה הכנת המלחמה, כגון תעשית נשק, הכנת תכניות הלחימה, ריכוז ידיעות והכנת האמצעים השונים ללחימה, וכל פעילות אחרת שאינה בגיזרת הקרב ולא בזמן הקרב. כמו כן אין היתר זה חל על פעולות הגנה בפני האויב".

17. **שו"ת משיב מלחמה, א' ט'** – **נסיעה בפעילות מבצעית בשבת**: "מאחר והמקרה הנדון בשאלה זו לא היה בזמן המלחמה ממש, ולא באמצעי לחימה מובהקים שעליהם ישנו היתר בשבת מן הדרשה של שמאי הזקן "עד רדתה ואפילו בשבת" ... הרי כל מקרה מעין זה נדון עניינית לפי משימתו".

18. **שו"ת משיב מלחמה, א' ז'** – **אבטחת אירועים המוניים בשבת**: "ברם כאשר מגיעה כבר השבת וידוע שהקהל מתאסף לשם בודאי שמותר לעשות הכל כדי למנוע חבלה או פגיעה בחיי אדם מטעם פיקוח נפש, או מטעם עד רדתה כפי המבואר בפרק ב' במאמר הנרחב "לחימה בשבת". וההיתר הזה הינו היתר המבוסס על מצוות הלחימה נגד אויבי ישראל שתקפו בכל מקום ובכל התנאים בהם עלולים הם לפעול נגדנו".

19. **שו"ת משיב מלחמה, א' י"א** – **ביטחון שוטף בזירה הימית**: "באניות שלנו שהפלגתן כרוכה באיסורי תורה רבים ובראשם מבעיר ואבות מלאכות אחרות וכל ההיתר הנו מטעם בטחון, כל שההפלגה הנה מבצעית לצורך בטחון אמת של שמירה או פעולה מבצעית כל שהיא, שהיא חיונית לבטחון היבשה, החוף או אפילו השייט החופשי בים, כי כל אמצעי הגנה על זכויות של המדינה בפני פגיעה בהן ע"י האויב נדונה כמלחמת מצוה שאפשר להפעיל עליה את ההיתר של "עד רדתה אפילו בשבת". והזכות של השיט החופשי שבים הנה לא פחות מהגנה על הרכוש בישובי ספר המותרת בשבת וכבר ביארנו בתשובה אחרת שכל האניות שלנו בים נדונות כישווי ספר לצורך זה. לכן מותרת פעולה מבצעית לצורך הגנה על השייט החופשי שלנו בימים".

20. **שו"ת משיב מלחמה, א' נ"ב** – **תשדורות סרק בשבת למניעת מעקב אויב**: "ואע"פ שכבר נתברר אצלנו לעיל בספר זה כי ההיתר המלחמתי-צבאי של "עד רדתה" כמו יפה לעת הצורך מכחו של פקוח נפש הדוחה שבת, אין זה אלא כאשר עוסקים כבר במצור או במלחמה, אבל לא מצינו לכאורה שום מקור שאפשר להפעיל את היתר הלחימה בשבת בעיתות שלום או בזמן שביתת נשק קבועה בתור פעולות מנע בטחוניות כאשר אין פעילות בטחוניית איזה שהיא, ורק כדי להבטיח שבזמן מלחמה או מתיחות נשיג ספק יתרון כלשהו ...

⁵ נתייחס כאן אך ורק לדעת הרמב"ם ולהיתר משום פיקוח נפש. לא נדון כלל בדעת הרמב"ן בנושא, וביישומים הלכה למעשה במלחמות צה"ל לדורותיו.

לכן ברור שאין ההיתר של עד רדתה חל אלא על שעת המלחמה עצמה או על פעולות מלחמתיות מוקדמות, ולא על סוג פעולות שבאופיין אינן מלחמתיות אלא תפקידן המיוחד להשיג נוחיות בטחונית כל שהיא לעת הצורך ... לעומת זאת, מסתבר שבמצב כוננות מיוחדת למלחמה או בפעולות בטחוניות בעלות היקף רחב של המדינה, כאשר הערכת המצב קובעת שקיים חשש לפעילות קרובה ועושים את כל ההכנות להיות נכונים לעת פקודה, ישנה חשיבות ראשונית במעלה לשמור על כוננות מערכות הקשר של הצבא, אז אפשר יהא להתיר פעילות סרק מוגברת של מערכות הקשר בשבת כדי למנוע מן האויב מראש מלהרגיש את הכוננות שלנו לכשתבוא, מאחר וזה נקרא כאילו החולה לפנינו. אבל לא נתיר לעשות זאת בזמנים רגילים כאשר אין כל הכנה מיוחדת להתחדשות הפעולות על אף שהאויב עומד אצלנו תמיד בשער וזומם להשמידנו, בכל זאת יש להבחין בין עת מלחמה או מתיחות לבין עת שלום או שקט יחסי השורר בגבולות, כפי שזה מתבטא גם במהלך החיים האזרחיים התקינים של המדינה".

21. הרב אשר וייס, "חילול שבת ע"י שוטרים לשמירה על נוצרים בכנסיית הקבר", בתוך: תחומין כרך ל"ט: "ועוד האריך מעלת כבודו לטעון דניהול תקין של מערכות לאומיות ומדיניות במדינת ישראל דוחה שבת מדין "עד רדתה אפילו בשבת", ואף אם אין כאן חשש של פיקו"י ... לעניות דעתי יש להיזהר מאוד מלהרחיב גדר מחודש זה מעבר למלחמה ממש, דמלבד מה שיש לפקפק בעצם ההנחה שמלחמה דוחה שבת ללא חשש פיקוח נפש - האם כך פסקינן למעשה, נראה עוד דאין זה אלא במלחמה ממש, ולא בנייהול יום יומי ושגרת ההנהגה בימי שלום. ורואה אני סכנה גדולה וחשש גדול בהרחבה גורפת של הלכה מחודשת כל כך בהלכות החמורות שבתורה שהן הלכות שבת שעונשם כרת."

ד. עד רדתה בזירה האזרחית

22. גיטין, דף ח' (בבא קמא דף פ'): "והלוקח בית בארץ ישראל - כותבין עליו אונו אפילו בשבת ... אומר לנכרי ועושה, ואע"ג דאמירה לנכרי שבות היא, משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו ביה רבנן".

23. רש"י שם: "משום ישוב ארץ ישראל - לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה".

24. תוספות שם: "אף על גב דאמירה לעובד כוכבים שבות משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן - אבל משום מצוה אחרת לא היינו מתירין אמירה לעובד כוכבים במלאכה דאורייתא".

25. חידושי הרמב"ן, שבת דף ק"ל: "ולפי דעת הגאונים ז"ל אפילו דרך רשות הרבים ואפילו לעשות איזמל בתחילה - כיון דאמירה לגוי שבות דלית ביה מעשה הוא, שרי ... ויש משיבין ממאי דאמרין "כותבין עליו אונו אפי' בשבת", ואף על גב דאמירה לגוי שבות הכא משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו ביה רבנן, אלמא אמירה לגוי אפי' לעשות מלאכה גמורה במקום מצוה לא גזרו רבנן. ולדידן לא קשיא ולא מידי דהתם מצוה ותועלת לכל ישראל הוא שלא תחרב ארץ קדושה, ועוד שאין אנו שוקלין מצות זו בזו ואין אנו יודעין מתן שכרה של מצוה כדי שנאמר כמו שהתירו זו נתיר אף זו".

26. "שכחת העשין" לרמב"ן, מצות עשה ד': "מצוה רביעית שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה".

27. שו"ת הריב"ש, שפ"ז: "והראיה שהביאו מכותבין עליו אונו יש לדחותה, שאני ישוב ארץ ישראל שאינה מצוה לשעתה, אלא מצוה המתקיימת לעולם. ומצוה ותועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד כותים. ואפשר, שלפיקדן יחדו להם בגמרא מצוה זו, לומר שאין מתירין כן בשאר המצות, ואין אומרין במצוות זו דומה לזו, שאין אנו יודעין מתן שכרן של מצוות".

28. ירושלמי מועד קטן, ב' ד"ג: "רבי יהושע בן לוי שאל לרשב"ל: מהו ליקח בתים מן העכו"ם? א"ל אימת ר' שאל, בשבת? ותני בשבת מותר. כיצד הוא עושה? מראה לו כיסין של דינרין והעכו"ם חותם ומעלה לארכיים, שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת דכתיב "כה תעשה ששת ימים". וכתיב "וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים", וכתיב "עד רדתה" אפילו בשבת".

29. ברכי יוסף אורח חיים ש"ו, שו"י ברכה י"א: "ומאי דמייתי בירושלמי הביאו בספר אליה רבה שכן יריחו לא נכבשה אלא בשבת, הוא אסמכתא בעלמא, דהתם על פי הדיבר. ותו בימי יהושע אכתי לא נתחדשו גזרות דרבנן. וצריך לראות הדברים בשרשן ובחידושי הראשונים".

30. שו"ת משיב מלחמה, א' ב': "למדים אנו מכאן שההיתר עד רדתה אינו מוסב רק על כיבוש הארץ בדרכי לחימה, וכי הגורם להיתר זה אינו מצוות הלחימה או פיקוח נפש כלשהו במלחמה, אלא מצות כיבוש ארץ והתנחלותנו בה היא הדוחה שבת ... מצות כיבוש הארץ והתנחלותנו בה היא הדוחה שבת ולכן לא רק כיבוש בדרכי לחימה דוחה שבת אלא גם גאולת הארץ בדרכים אזרחיות והתנחלות על הקרקע שמטרתה מניעת אפשרות להשתלטות הגויים עליה גם היא דוחה שבת מטעם עד רדתה אפילו בשבת. אמנם אין הירושלמי מתיר שם לעבור על איסור תורה בשבת ... מכל מקום מאחר שהירושלמי מביא על כך ראייה מכיבוש יריחו ומעד רדתה כמו במס' שבת פ"א ה"ח לענין מצור על עיירות של גויים, שמע מינה שגם גאולת הארץ בצורה אזרחית דינה כדין מלחמת מצוה הדוחה שבת מבחינה עקרונית ולמעשה התירו לעבור למטרה זו על שבות מדרבנן".

31. שו"ת משפט כהן קמ"ו: "מכתבו היקר הגיעני. ונפלאתי מאד איך באו הדברים לידי שגיאה כזאת, לחשוב שמותר לחלל שבת קודש שבביל ארץ ישראל, בלא אותה ההגבלה שלמדנו מפי חז"ל שרק לענין אמירה לנכרי שהיא שבות לא גזרו רבנן על קונה בית בא"י ... וגם בענין זה נחלקו הפוסקים, ששיטת הרמב"ם היא, שהתירו השבות של אמירה לנכרים במלאכה דאורייתא, ודעת הרמ"א דבמלאכה דאורייתא אסור לעשות גם ע"י נכרי, רק שסובר שכתב שלהם אינו אסור כ"א מדרבנן. ואף על פי שרוב הפוסקים חולקים על האור זרוע, בזה שכתב שלהם אינו אסור אלא מדרבנן, מ"מ אי אפשר לזוז מפסק הרמ"א, שלא התירו אלא שבות דשבות משום ישוב ארץ ישראל. וקל וחומר שחלילה לעלות על הדעת שום היתר חס ושלוש בחילול שבת של תורה ... ואף על גב דמסיים שם בירושלמי בטעם הדבר, שכן מצאנו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, ופי' הק"ע שם, כלומר: שמצינו שבשביל ישוב א"י מותר לחלל שבת, אין הכונה שמותר ח"ו לחלל שבת בענינים אחרים משום ישוב ארץ ישראל, אלא מפני שמצינו שמלחמת מצוה דוחה את השבת, וילפינן לה מיריחו בירושלמי פ"ק דשבת הלכה ח', ואין למדן ענין של חילול שבת משום קנין בארץ ישראל כי אם לגבי שבות, שחכמים בכל מקום העמידו דבריהם במקום מצוה. והדרך לדינא שחלילה לחשוב שמותר חילול שבת קודש שבביל ארץ ישראל, וכמו שכתבת".

ה. דוגמאות מעשיות לעד רדתה בזירה האזרחית

- 32. הרב שלמה גורן, תורת הארץ, חלק א' סימן ט' – נטיעות בשמיטה ביהודה ושומרון (בצירוף היתר מכירה):** "כל פעולה התיישבותית, בנין או חקלאות, יש בה משום חיזוק הבעלות היהודית ביהודה ושומרון ... יש חשיבות רבה לעבודת האדמה לכל מטרה שהיא כדי לחזק את הישוב היהודי באזורים אלו, שלפי התלמוד ירושלמי במועד קטן, יש בזה משום כיבוש הארץ וחיזוק קדושתה. לכן, מותר לכם לגנן את השטחים הנועדים לכך כדי לחזק את הקשר שלכם למקום".
- 33. שם, סימן א':** "דרך שניה להיתר השמיטה בהתנחלויות אפשר למצוא, מאחר שהן עומדות במאבק קשה להבטיח את הבעלות היהודית על האדמות, ולפי ההלכה הפגנת הבעלות היהודית והעיבוד של הקרקע נחשב לכיבוש של השטח, כמו שמבואר בירושלמי מסכת מועד קטן ... וכתוב "עד רדתה ואפילו בשבת". הרי שהשגת בעלות על קרקע בארץ ישראל נידונה ככיבוש. ובוודאי שכל הכרוך בעיבוד האדמות בהתנחלויות נחשב לכיבוש, ושיחרור האדמות מידי הנכרים דוחה שמיטה בזמן הזה שהיא דרבנן, כמו שהתירו שבות מדרבנן לצורך השגת בעלות על אדמה בארץ ישראל, כמובא במסכת גיטין ובירושלמי הני"ל".
- 34. שו"ת משיב מלחמה, כרך ד' במבוא:** "אין ספק שבמקרה כזה, כאשר קיימת סכנה להשתלטות נכרים על הר המוריה, מותר אפילו להכנס לשטח העזרה כדי לא לתת להם חניה בהר הי כי העליה של היהודים על ההר במצב זה נחשבת ככיבוש וחזקה ומניעת השתלטות זרים עליו, שלדברי הירושלמי דוחה שבת כמו שמצינו בירושלמי במס' מועד קטן ... משתמע מזה שקנית אדמה בארץ ישראל מיד גויים נחשבת ככיבוש של יריחו בשבת. ואע"פ שגם מהירושלמי משמע שלא התירו בשבת אלא איסור דרבנן ולא מלאכות דאורייתא בידי ישראל, כמו שפירשו כן בבבלי במסכת גיטין ... מכל מקום ההשואה של הירושלמי בין קנין קרקעות מנכרי בא"י לכיבוש יריחו בשבת מוכיחה כי יש לגאולת הקרקע בא"י מרשות הנכרים דין כיבוש של א"י שהוא מצוה מן התורה גם בזמן הזה לדעת הרמב"ן ויתכן שגם הרמב"ם מודה לו כמו שמשמע מהירושלמי".
- 35. הרב יהונתן שמחה בלס, "הצלת נפשות ורכוש בשבת משרפה שהציתו מחבלים", בתוך: תחומין כרך ל"ז:** "בשנים האחרונות אויבי ישראל עורכים נגדנו מלחמה של ממש ולא מצור רק על "תבן וקש". פגיעות בגוף ובנפש נעשו עניין של שגרה ברחבי הארץ. חז"ל למדו מהפסוק "עד רדתה" שמלחמה של ממש היא בהגדרה מצב של סכנה, וכל פעולה שהיא מצורכי המלחמה מותרת בשבת גם אם לא נראה לעין שהימנעות מפעולה זו תגביר את סכנת החיים".
- 36. הגרא"ב דורון, "שאלות הלכתיות עקב המצב הבטחוני", בתוך: תורה שבעל פה כרך מ"ג:** "הקביעה שמצות ישוב ארץ ישראל על ידי כיבוש ומלחמה לא נאמר בה הכלל שפיקוח נפש דוחה כל התורה כולה, ועצם מצות הכיבוש והמלחמה יש בה היתר ואף חיוב להסתכן, אמורה על כלל ישראל שמצותו לכבוש ולישב הארץ, ולא על היחיד שמצווה ליישב הארץ ואינו יכול לנהל מלחמה וכיבוש ... על כן, כל עוד הממשלה לא מתנהלת בהחזקת השטחים ובשמירתם כבעת מלחמה עם כל המשתמע מכך ... אין על המתיישבים כיחידים החובה להסתכן לשמור על המקומות מטעם שיש להסתכן במלחמה, משום שאין זו חובת היחיד".

ו. עד רדתה במלחמה – עד היכן?

37. הרב יעקב מדן, צילום הפגנות בשבת, אייר תשע"ב: "קטונתי מלפסוק הלכה למעשה בשאלות של חילול שבת מדאורייתא, אך אעיר על נקודה אחת: התייעוד, הצילום, ההסרטה והפרסום ברבים הם היום חלק מן המלחמה עצמה. בעבר כתבתי שלעני"ד באופן עקרוני יש למנהיגי המדינה ולמפקדי צה"ל שיקול הדעת, והוא נכון מבחינה הלכתית, לשנות אסטרטגיה של קרב ושל מלחמה בשל שיקול של דעת קהל כאן בארץ ובשל שיקול של דעת קהל בחו"ל. הם רשאים (וחייבים) לעשות זאת גם אם מחיר שינוי האסטרטגיה עלול לעלות חלילה גם בחיי אדם! במקומות רבים יכול היה צה"ל להפציץ בתים מן האוויר כדי למגר מוקד סכנה, והוא העדיף לעשות זאת בקרב פנים אל פנים למרות מחירו הכבד. היו מקרים שצה"ל סבל בכך מרגישות יתר לדעת קהל, אך במקרים רבים הייתה זו החלטה נכונה. אם שאלות דימוי עשויות להשפיע על שיקולי פיקוח נפש, הן גם עשויות

ובצדק, להשפיע על שיקולי חילול שבת. דו"ח גולדסטון וספינה המרמרה הן דוגמות קטנות להשפעת דעת הקהל בעקבות צילומים מעוותים כאלו או אחרים על השפעת התקשורת ודעת הקהל על האסטרטגיה הקיומית. נזכיר, שתוצאות הלוואי המרות של מלחמת שלי"ג על קיומנו ועל שלושים שנות מלחמה בלבנון הושפעו ישירות ממאבקי דעת הקהל בעקבות פרשת סאברה ושתילה בשלהי מלחמת שלי"ג, שהייתה במידה רבה פרשה של דעת קהל... לכן לעניות דעתי, היתר חילול שבת כשיש צורך בכך לצורכי צילום אינם בהתרי פיקוח נפש ותקנת הציבור, אלא בדיני מלחמה, שהותרה בשבת".

38. חוסן לאומי ומשמעותו ההלכתית: "מזה עשרות בשנים אנו יודעים, שהשאלה האם ניצחנו במערכה אינה מוכרעת רק בשדה הקרב. כך, למשל, במלחמת יום הכיפורים או במלחמת לבנון השנייה היו בשדה הקרב ניצחונות מזהירים, ובכל זאת התחושה הכללית היתה תחושה של תבוסה וכישלון. לפיכך, לעניות דעתי אין ספק שגם השמירה על החוסן הלאומי היא חלק מ"צורכי המלחמה" המובהקים. כדי לנצח במערכה, מותר לעשות את כל הדרוש ובכל החזיתות, לרבות החזית שבעורף. במאמר שפרסם אודות מבצע אנטבה לאור ההלכה, כתב הרב שאול ישראלי, כי כל מלחמת מצוה של עם ישראל – יש בה משום "קידוש השם", והוסיף: "שהמערכה נגד ישראל היא חירוף וגידוף כלפי מעלה, והמלחמה על כבוד ישראל היא מלחמה לקידוש שם שמים, לעומת חילול שמו בחירוף מערכות ישראל" (חוות בנימין, א' י"ז) הרב ישראלי אמר את דבריו ביחס לפעילות מבצעית המוטלת על חיילי צה"ל. אך לעניות דעתי אם בפעילות כזאת יש משום מלחמה על כבוד ישראל, וממילא גם קידוש השם, הרי שעל אחת כמה וכמה שבהגנה על חוסנם של אזרחי ישראל, וסיוע לעמידתם האיתנה למרות האיום הביטחוני על העורף, יש משום קידוש השם, וכאמור זהו חלק בלתי נפרד מן המלחמה".

39. התקפה והגנה בסייבר בשבת: "בשולי דבריהם של הרבנים אורי סדן ומנחם פרל, לעניות דעתי יש לשלב בדיון גם את הלכת "עד רדתה" שעליה למדנו בהרחבה. זאת, משום שכפי שהוסבר לעיל, הסייבר מהווה חלק בלתי נפרד משדה הקרב המודרני. אין ספק, שאם היתירו לחלל את השבת "לכל צורכי המצור ואפילו שלא מפני הסכנה" (שו"ת הריב"ש, ק"א), הרי שגם פעילות הסייבר בכלל זה, והיא בוודאי "מצורכי המלחמה".

הכללת מערך הסייבר במסגרת "עד רדתה" באה לידי ביטוי בשלושה מישורים. ראשית, לצה"ל ולכוחות הביטחון נדרשת זרוע סייבר התקפית. אם וכאשר יוחלט לצאת למלחמה, ואפילו למבצע צבאי רחב היקף, פעילות הסייבר תלווה את הכוחות הלוחמים כחלק בלתי נפרד מן המלחמה, וברור שיותר לחלל את השבת לכל הדרוש לצורך זה.

שנית, לא פעם המערכה שבין המערכות מתנהלת בעיקר בזירות חשאיות, ובכלל זה במרחב הקיברנטי. בהחלט ייתכן, שגם אם למראית עין הכל שקט, הרי שישנם שיקולים מבצעיים המחייבים ליזום מתקפת סייבר כזאת או אחרת בתזמון משמעותי, ומסתבר שגם כאן הדבר יצדיק חילול שבת.

שלישית, גם את מערך הגנת הסייבר, שעליו כתבו הרב פרל והרב סדן, ניתן לקשור לעניין זה. המערכה במרחב הקיברנטי מתרחשת כל העת. אם בעניין "עד רדתה" התלבטו הפוסקים האם ליישמו דווקא בעת מלחמה כוללת, או שמא גם בעיתות שיגרה, הרי שבמובנים מסויימים במרחב הסייבר מתקיימת מלחמה מתמדת. הצלחה התקפית של גורמים עויינים, גם אם תפגע אך ורק בחברה מסחרית קטנה או בינונית, עלולה להשפיע על המערכה כולה, ומכאן שגם שיקולי "עד רדתה" בהחלט משתלבים במסקנה המתירה לבצע את כל הדרוש כדי להתמודד עם מתקפות כאלה".

40. הרב אשר וייס, "דין "מכשירין" אם דוחין את השבת", פרשת בשלח תשפ"ד: "ויש לעיין לאחר כל הנ"ל מה דין מכשירי מלחמה האם דוחין שבת, דהנה מלחמה דוחה שבת, ומלבד הצלת נפשות ישראל שיש במלחמה, דרשו עוד (שבת י"ט ע"א) "עד רדתה, אפילו בשבת", ובירושלמי (שבת פ"א ה"ח, י"ג ע"א) למדו עוד מיריחו שנכבשה בשבת, ע"י"ש.

וכבר הארכתי במק"א לבאר שיש שתי דרכים במה דמלחמה דוחה שבת: א) בכל מלחמה יש סכנת נפשות, ורק ע"י השמדת האויב מצילים נפשות ישראל, בין אם מדובר בחיי החיילים, ובין אם מדובר באזרחים יושבי הארץ, ומה דמלחמה דוחה שבת הוא מדין פיקו"נ שדוחה שבת; ב) לדברי השפת אמת (שבת י"ט ע"א) מלחמה דוחה שבת כעין מילה ושחיטת הפסח, ואף אם אין כל שמץ סכנה, וכבר הבאתי שכבר קדם לו הריב"ש (סימן ק"א). ולפי שתי הדרכים נראה פשוט לעני"ד שדין מלחמה כדין קידוש החודש וכדין פיקו"נ, דאף במלחמה אין כאן מעשה מסויים שכרוך בחילול שבת והתירתו התורה, וע"כ שהתורה התירה את המתבקש ונצרך למטרה מסויימת שהיא נצחון המלחמה, וגם מכשירין מותרים.

ברור כשמש שכמו בפיקוח נפש, כמו בקידוש החודש, התורה מתירה חילול שבת כדי להציל נפשות, כדי לנצח במלחמה ואין מעשה מסויים שהתורה באה להתיר. ולכן, כמו בפיקוח נפש כך גם במלחמה – גם "מכשירין" דוחין שבת.

אמרתי הרבה פעמים: יש קושי גדול כשמנהלים מלחמה. כי מצד אחד צריך לתת פסקים למאות אלפי אנשים, למערכת גדולה ועצומה. אבל יש פסקים שעדיף לתת אותם על בסיס אישי בחדרי חדרים, ולא כל דבר יכול להיות היתר גורף. והיתה לי עוגמת נפש בפסקים שונים שפרסמו רבנים שונים גם בתחום של הרחקות בהלכות נידה וגם בעוד תחומים בהלכות שבת. צריך להיות מאוד מאוד זהירים!

אז חייל נלחם בעזה, והוא עייף, כי אי אפשר לתאר מי שלא היה שם; מי שלא נלחם לא יודע כמה זה מלחיץ, וכמה סטרס, וחיילים לפעמים נלחמים ימים ימים בלי הפסק. חייל עייף ומותש והוא מרגיש שהוא צריך לשתות קפה, הוא צריך קפאין הוא

צריך להתרענן. אבל בעזה בדרך כלל רוב התושבים לא קונים מיחס שבת של המכון הטכנולוגי, וחיפשו שם פלטות שבת ולא מצאו. **האם חייל יכול להרתיח מים כי הוא מרגיש שהוא צריך לשות קפה כי הוא עייף מדי להילחם? ופשיטא שמותר לו.** זה מכשירין, כמו כורתין עצים לעשות פחמים להרתיח מים לעשות ברזל, ברור שזה מותר! **אז האם ניתן לפרסם פסק שבמלחמה מותר לעשות קפה בשבת? חס וחלילה, חס וחלילה.** מה, ניתן פסק כללי שבמלחמה מותר להרתיח מים כדי לעשות קפה?! **יש היתרים שתלויים לגמרי בנסיבות ובאנשים ובצורך,** אבל ברור מאידך שגם מכשירין דוחים שבת במלחמה כמו בפיקוח נפש וכמו בעדות החודש".

41. הגרי"י נויבירט, בעיות הלכה במלחמת שלום הגליל, בתוך: המעיין טבת תשמ"ג: ידוע שמקפידים כעת בצבא לרשום כל חייל שיוצא לפעולה קרבית באיזה רכב הוא יושב באיזה מקום הוא יושב בתוך הרכב וכו'. מטרת הרישום: (א) מפקד היחידה יודע מי ומי ההולכים מי המפקד של כל רכב ומי נשאר בעורף. (ב) קורים מקרים ר"ל שהרכב נפגע פגיעה ישירה ואי אפשר לזהות את החללים רק על ידי רישום מדויק ... השיבוץ הקרבי מועיל לחייל עצמו אשר יוצא לפעולה קרבית תוך פחד ח"ו, הוא יפגע ומי יודע לזהות אותו מי ידע להודיע על כך לקרובים וכד' הרי אפשר לומר בודאות שרישום זה מעלה את המוראל של החייל הלוחם. כמובן המדובר הוא במינימום של חילול שבת הן מבחינת כמות האותיות שנכתבות כי כל אות שהאדם כותב ללא צורך להצלת נפשות יש בו משום חילול שבת מן התורה אבל גם מבחינת איכות הכתיבה יש לקחת בחשבון כל מה שניתן למעט את האיסור חייבים בכך ולכן יש לכתוב בשינוי כלומר ביד שמאלית.

הרישום כדי לדעת מי ומי ההולכים ומי פנוי כדי לצאת במקום אחר לפעולה קרבית הרי הוא נחוץ בעת מלחמה כי יש וקיים מחסור בכוח אדם במקום אחד ויש להעביר חייל ממקום למקום וכן יש לחסוך בכוח אדם לצורך זרובה לעת הצורך אבל למטרה זו יתכן והיה מספיק ברישום מספרים גרידא כך שיכולים לחשבן את כוח האדם שיצא לפעולת וכמה נשארו כאן למטרה אחרת. מאידך, הרישום לצורך החייל עצמו כדי להעלות את המוראל שלו לתת לו את ההרגשה שהוא לא מספר גרידא בצבא אלא הוא צלם אלוקים אשר התורה מחייבת להחשיבו כבריאה מה' דבר זה גחוץ מאד והרי מציגו חולה דתקיף ליה עלמא ...

42. ענף ההלכה, מסמך מדיניות בנושא "עד רדתה" והיערכות מוקדמת למניעת חילול שבת: "לקראת השבת הראשונה של מלחמת חרבות ברזל (שבת בראשית) ענף הלכה פרסם מדיניות הלכתית עקרונית שעיקרה בכך שבזמן מלחמה נדרש לעשות את כל הדרוש, בחזית ובעורף, להכרעת האויב ... לאור האמור, קבענו שכלל פעולות הלחימה ותמיכת הלחימה בחזית ובעורף יתבצעו בשבת כבחול ולא "בשינוי" או בדרך של "הקל הקל תחילה", כדי לא לפגוע באופן כל שהוא בביצוע המשימה בצורה המיטבית והיעילה ביותר. בצד האמור, קבענו שפעולות שאין להן משמעות מבצעית ישירה או עקיפה, לא יתבצעו בשבת. כמו כן, הובהר שככל שמתאפשר להיערך מערב שבת, בדגש על סוגיית המזון, יש להיערך מראש ולמנוע חילול שבת מיותר.

במענה לשאלות רבות על הגבולות של דין "עד רדתה", ליקטנו מספר דוגמאות לשאלות ותשובות, שיסייעו לרבנים הצבאיים ליישם את העיקרון במציאות המשתנה. לעולם אין מנוס מבחינת כל מקרה לגופו, אך הדוגמאות דלהלן יסייעו למיקוד ולבירור: **שאלה:** האם צריך להתאמץ מערב שבת, להכין טפסים ולשנע ציוד, בכדי לחסוך בעשיית מלאכות בשבת? **תשובה:** ... בשעת מלחמה, כל שהמאמץ להכין את התשתית המיטבית לקיום השבת כהלכתה, מבלי להזדקק להיתרי "פיקוח נפש", עלול להסיט את הכוחות, תשומת לב והמשאבים מהמאמץ המלחמתי, אין להשתדל בכך. אולם אם אין בהכנות כל הפרעה למאמץ המלחמתי והדברים הנלווים לו - יש להקדימם.

שאלה: האם מותר להתאמן בשבת, לנסוע לשטחי האימונים, לירות בנשק ולעשות מלאכות דאורייתא אחרות הקשורות באימון? **תשובה:** במצבי שגרה אין לקיים אימונים בשבת. אולם, בעת מלחמה - כל אימון שיש בו צורך בכדי להגביר את המאמץ המלחמתי, בכלל הגזרות, יש לקיימו באופן רגיל לחלוטין, אף אם הינו כולל איסורי דאורייתא, כגון ירי בנשק ונסיעה. ההחלטה על אימונים בעת הזו היא החלטה מקצועית, המבוססת על הנחיות אגף המבצעים.

שאלה: האם קצין בטיחות המסייר בין היחידות שונות כדי לתקן ליקויי בטיחות מזדמנים, ימשיך לעבוד בשבת בעת לחימה? **תשובה:** השמירה על הבטיחות בצה"ל מצילה חיים. אעפ"כ במצבי שגרה קציני הבטיחות אינם פועלים בשבת כבימות החול, זאת לאור העובדה שפעילות צה"ל בשבת בשגרה הינה בעצימות נמוכה, וממילא הצורך בחידוד דגשי הבטיחות במהלך שבת פחות. בעת מלחמה הפעילות הן ברמת האימונים והן ברמת הלחימה עצמה הינה גבוהה מאוד גם במהלך השבת, וכן נוכחים בשטח כוחות רבים שדעתם מרוכזת במאמץ המלחמתי ועל כן אינם נותנים דעתם באופן מלא על היבטי הבטיחות. לפיכך, ישנה חשיבות יתרה בפעילות קציני הבטיחות גם במהלך השבת. עם זאת, על קצין הבטיחות לפעול באופן מחושב, ולא לקבוע משימות שגרתיות לשבת, כאשר יכול היה לבצען בקלות בימות החול. **שאלה:** האם ניתן לעשות קידוש בשבת לכלל חלקי היחידה הפזורים בשטח תוך שימוש במכשירי הקשר או הטלפון על מנת לסייע לגיבוש היחידה בעת לחימה? **תשובה:** שומע הקידוש יוצא ידי חובה בשמיעתו מדין שומע כעונה ועל כן צריך לשמוע את הקידוש מפיו של המקדש. שמיעה דרך מכשיר קשר, טלפון, רמקול וכדומה אינה מועילה (פסקי תשובות רצו, יד). בכדי לצאת ידי חובת קידוש באופן זה על כלל השומעים להחזיק כוס של קידוש בעצמם ולומר את מילות הקידוש מילה במילה עם המקדש. גם באופן זה יש להימנע מלערוך קידוש באופן זה, משום שהדבר מהווה פגיעה בקדושת השבת. על דרך זו, אין ליחידה להזמין איש בידור שייסע בשבת כדי להרים את הרוח. אמנם, במקרה שבו יחידה עברה אירוע קשה והם נצרכים דווקא בשבת פסיכולוג או אדם אחר (ובכלל זה רב צבאי) המסוגל להרים את הרוח לשם כשירות או חוסן נפשי, לעיתים ניתן יהיה להורות היתר, בכפוף לשיקול פרטני של רב היחידה".